

Ingvar Mikkelsen:

Hals' og Pedersens ideologier

Harald Hals (1876—1959) og Sverre Pedersen (1882—1971) er de to klare forgrunnsfigurene i norsk byplanlegningshistorie fra første halvdel av 1900-tallet.

Hals ledet Oslo kommunes storstilte boligbygging i årene 1914—26 og var sjef for hovedstadens moderne byplanlegning 1926—47. Og han var president i NAL (Norske Arkitekters Landsforbund) i årene 1938—45, illegalt i årene 1941—45, da forbundets virksomhet var forbudt av den tyske okkupasjonsmakten.

Pedersen var kommunal boligarkitekt i Trondhjem fra 1905—20 og fra 1920 til 1953 professor i byplanlegning ved NTH (nåv. NTNU). Han tegnet byplaner for en lang rekke norske byer og tettsteder, samt deler av Oslo, hvorav Blindernplanen (1923) er den mest kjente. Under okkupasjonen 1940—45 ledet han BSR (Brente Steders Regulering).

Denne artikkelen fremsetter noen hypoteser om hvilke svevende idé- og tankefrø som slo rot i de to og derved kom til å prege deres liv og arbeid.

Ennå har hverken Harald Hals eller Sverre Pedersen fått sin store biografi, dvs. de dypdykk i deres liv, som ville kunne gi, om ikke en forklaring, så i alle fall tydelige hints om hvordan og hvorfor de tenkte og handlet som de gjorde gjennom sin barndom, utdanning og arbeid. I mangelen på helhetlige psykologiske og sosiologiske analyser av hovedpersonene har artikkelforfatteren vært henvist til å bygge sine resonnementer på mer og mindre tilfeldige enkeltfunn vedrørende deres liv og arbeider. Grunnlaget kan altså være i spinkleste laget, men jeg håper at den punktvis sammenstillingen av likheter og kontraster de to imellom kan gi lys til portrett-rissene som uvegerlig fremtrer i artikkelens løp.

Barndom

En viktig forskjell mellom personlighetene Hals (HH) og Pedersen (SP) har sin bakgrunn i deres ulike oppvekststeder. HH vokste opp på 1880-tallet som liten gutt midt i den kaotiske og viltvoksende hovedstaden Kristiania. Den seks år yngre SP fikk sine formative barneår i utkanten av den velordnede og rolige provinsbyen Trondhjem. Det ser ut til at begge bevarte sine forskjellige, men sterke og kjærlige bilder fra barndomsbyen livet ut.

Som tenåring måtte HH flytte med familien til Hamar. Selv om han hadde to litt eldre søsken og minst en lillesøster¹, savnet han antagelig storbyen. Fra han som 34-åring kom tilbake til Kristiania i 1910, og livet ut, røper han i alle ting sin glede og begeistring over å få utfolde seg i sitt barndomsrike, og dét selv om han ofte var temmelig oppgitt over byens estetiske vanskeligheter.²

SP vokste opp på en rolig landeiendom (Ladeveien 6) med vidt utsyn over Trondhjemsfjorden og byen, og var fra barndommen av innforlivet med Cicignons 1681-plan med de klare akser, plasser og masser.

Familiebakgrunn

HHs far Olaf Nicolai var jurist og embetsmann, først byråsjef i et statlig departement i Kristiania, dernest sorenskriver på Hamar. Sannsynligvis var hans gasje mer enn stor nok til å bekoste HHs utdanning. Også en viss kulturell kapital kan HH temmelig sikkert ha fått med seg.

SPs far var kystløs på Hurtigruten. Som sjømann måtte han overlate det meste av omsorgen for etter hvert seks barn til sin hustru. Hun var en troende kristen. Familiens inntekter var såpass beskjedne at eldstesønnen SP måtte tenke økonomisk ved valg av utdanningsvei.

Selv om HH's og SP's fedre tilhørte forskjellige sosiale sjikt, hhv. lavere overklasse og høyere middelklasse, kan man vel si at de begge hadde høyst ansvarsfulle stillinger i samfunnet. SPs far fikk i 1906 til og med æren av å løse kongeskippet med Haakon og Maud helt til Kirkenes og tilbake.

Religion

Både HH og SP beholdt antagelig sin luthersk-kristne barnetro livet ut.

HH var allerede fra ungdommen av medlem av Frimurerlosjen, en organisasjon som i sitt program var og er fundamentert på den kristne tro og kristne verdier. Jeg har dog ikke funnet noe sted hvor HH har røpet noe mer bestemt om sitt trosliv.

SP var ikke frimurer, men ser ut til å ha arvet sin mors dype tro. Eksempelvis deltok han i september 1939 på et oxfordmøte i Hurdal hvor han ivret for «at man skulde se om man kunde gjøre noget for å få i stand fred», og i mars 1940 forfattet han en «fredsplan basert på Tro, Takk og Bønn», som ble publisert i trondhjemsavisen Nidaros. Idéen ble også lagt frem på et stort møte i Indremisjonen, men falt på stengrunn. En prest betegnet i en avisartikkel hele fremlegget som overtro og magi. SP mente imidlertid at «alt betydningsfullt» måtte være såkalt overtro først - - «senere når det er blitt realisert er det hele ganske naturlig.»³

Begges liv og arbeid er antagelig blitt avgjørende preget av en aktiv kristentro, i en trygghetens ånd som av og til kan virke litt irriterende på ateister og agnostikere.

---

¹ Se fotografi av familien Hals i juni 1881 (billednr. OB.F14571a i oslobilder.no).

² Sorgmuntret beskrevet i HH: Byen lever. Drømmen om en storstad, Oslo 1933.

³ Sitatene er fra Pedersens "Levnedsskildring (fra 1882 til 1945)" i NTNU-BIBs arkiv i bunkersen "Dora" i Trondheim.

Utdannelse og tidlig praksis

HH og SP fikk begge sin høyere arkitektutdannelse i Tyskland og Sverige, men med ganske ulike utgangspunkter og forløp.

HH tok i 1894 (som attenåring) sin *examen artium* fra Hamar Katedralskole⁴. Han studerte arkitektur i Berlin 1896--98, men tok sitt avsluttende studieår i Stockholm 1899—1900. Han ble altså ferdigutdannet akkurat da Kristiania opplevde det store krakket på byggemarkedet. I 1901 søkte han et reisestipendium for et historisk-teoretisk studium av renessansen, men fikk det ikke. Fra 1902 til 1910 arbeidet han som arkitekt i USA (i Chicago (Illinois), Spokane (Washington) og Omaha (Nebraska)), hvor han prosjekterte både boliger, institusjonsbygg og næringsbygg, og dessuten fikk sterke inntrykk av nyere, amerikansk byplanlegning, særlig i Chicago og Washington D.C.. Tilbake i Oslo ledet han i årene 1910—26 utbyggingen av både små og store boligområder, men byplanlegning i helhetlig forstand startet han med først da han i 1926, femti år gammel, ble «reguleringschef» i hovedstaden (etter Hjalmar Torp).

SP gikk på TTL (Trondhjems Tekniske Lærestalt) 1897—1901. Her var språkundervisningen sekundær i forhold til den tekniske. Til gjengjeld kunne SP allerede som nittenåring begynne i lønnet arbeid (som assistent på arkitekt Norums kontor). Allerede etter ett år, i 1902, fikk han med velvillig hjelp studere i to semestre ved Høyskolen i Hannover (det mest populære studiested for et par norske arkitektgenerasjoner i siste halvdel av 1800-tallet). Senere, i 1908, med permisjon fra Stadsarkitekten i Trondheim, studerte han byplan i noen måneder hos arkitekt Per Olof Hallman (1869—1941), en Camillo Sitte-inspirert byplanlegger for mer enn tyve svenske byer og Stockholms første byplandirektør. Ennvidere oppholdt han seg i 1913 et halvår i Tyskland, hvor han bl.a. deltok på «Seminar für Städtebau» i Berlin, ledet av Felix Genzmer og Joseph Brix, kjent for sin plan for Stor-Berlin (1910).

I forhold til HH tyvstartet SP som byplanlegger. Han oppnådde bare 28 år gammel (sammen med den svenske Hallman-eleven Berger) et innkjøp i den nordiske konkurransen om Trondhjems byplan (1910), og ble av sin kommunale sjef satt til å utarbeide den endelige reguleringsplanen på grunnlag av konkurransens materiale. Fra 1914 foreleste han som gjesteforeleser om byplan ved NTH, og i 1920 ble han professor der.

Felles for HH og SP er en tidstypisk, tradisjonell arkitektutdannelse, grunnleggende klassisistisk i en tysk variant av Beaux-Arts, om enn noe oppblandet med århundreskiftets romantiske strømninger: middelalder- og mystikkdyrkning, Jugend og nasjonalromantikk.

Deres veier inn i byplanleggingskunsten har også mange likhetspunkter, særlig mht. de *barokke* oppslag både i den amerikanske City Beautiful-bevegelsen og i de nyere tyske og svenske byplanene, selv om sistnevnte også har mange myke Sitte-trekk.

---

⁴ Vsa. hovedfagene norsk, latin og matematikk hadde han muntligfagene gresk, fransk, engelsk og historie. Hovedkarakter: «Meget godt».

Et annet viktig felles idémessig ankerfeste for HH og SP var og ble den europeiske havebybevegelsen. Det var i den forbindelse at de to møttes personlig første gang, i London i 1912: på et bolig- og byplanmøte arrangert av Henry R. Aldridge⁵.

Byformideologier⁶

Hvilke formidées og –idealer fra sin utdanning og tidlige praksis tok HH og SP med seg inn i byplanfaget?

Allerede året etter sin hjemkomst fra USA til Kristiania høsten 1910 offentliggjør HH et slags prinsipielt byplanprogram. I artikkelen ”Amerikanske byplaner”⁷ i Harry Fetts nystartede tidsskrift ”Kunst og kultur” øser han av sin begeistring for den bølge av byforbedringer - - the City Beautiful Movement - - som har gått over Amerika de siste ti årene, ja, han har ”drømt om vore hjemlige forholde derute paa stædernes plaza’s, langs parkernes laguner og strandlinjernes avenyer.”⁸.

Han fremhever særlig at naturen er trukket inn i byene, først forsiktig som ”oaser i ørkenen”, dernest sammenknyttet med ”boulevardaktige parkveie”, som til slutt ”omslynger” byene. Herfra har så amerikanernes interesse glidd over på ”byernes repræsentative, mer formelle utsmykning, deres monumentalisering”⁹. Han nevner spesielt Chicago, som i 1908 får en halvsirkelformet byplan med en radius på 60 engelske mil, en plan som i 1910 ble utstilt og beundret på en Town-Planning-Conference i London (hvor Hals var eneste norske deltager¹⁰).

Hals er generelt opptatt av byplanens overordnede rammebetingelser for en gjennomgripende orden (kanskje enslags topologisk orden¹¹), som de individuelt skapende arkitekter bør underordne seg, selv om ”(b)yplanlæggeren paa den anden side (maa) møte dem, saa de baade hver for sig og samlet kan opnaa den totalvirkning, der beror paa distanser og beliggenhet.”¹².

I et foredrag samme år om ”Byplaner og byforskjønnelse” (1911) bruker HH muligens for første gang ordet byplan på norsk istedenfor regulering. Hals gir en historisk oversikt over ”schackbrætsystemet”, ”solstraalesystemet” og endelig: det moderne ”ringsystemet”, men skjønnhet og demokrati er ledetrådene: ”Parkerne som før samlet seg om residenslottene, fordeles nu efter helt demokratiske prinsipper utover byen som haver for dem som ingen egne haver har.”¹³

SPs programmatisk synspunkter på byplankunsten fremkommer først og fremst i hans forskjellige konkurranseutkast, som nesten alle gjaldt mindre byer. Han er nok grunnleggende enig

---

⁵ Aldridge var leder av National Housing & Town Planning Council, sterkt påvirket av Ebenezer Howard, se Jensen, Rolf H.: Moderne norsk byplanlegging blir til, Stockholm 1981 (i senere fotnoter kalt Jensen 1981), s. 237.

⁶ Margrethe Dobloug bruker ordet ‘formideologi’ på en treffende måte i betydningen «en lære eller et program som har bestemte ideer om og forbilder for arkitektonisk utforming.» Se Dobloug; Margrethe: Bak verket, AHO, Oslo 2006, s. 87.

⁷ HH: ”Amerikanske byplaner”, i Kunst og kultur, 1911, s. 190-200.

⁸ Ibid s. 200.

⁹ Ibid s. 191.

¹⁰ Ibid.s. 194.

¹¹ Jeg assosierer Hals’ orden her med begrepet ’topologisk orden’, som dreier seg om studier av form i rommet, antydningvis som sammenhengende, oppdelt, nær/fjern, posisjon, retning, inne i, omkring o.a.. Se Norberg-Schulz 1965, *topology*: s. 44f. samt *topological relations*: s. 115, 134, 135, 139, 145, 147, 148, 170, 185 og fig.61, eller Norberg-Schulz 1967 s. 40f. osv.. Billedkunstneren Ramon Isern (1914-89) underviste i både topologisk og geometrisk orden ved Arkitektavdelingen, NTH, på 1960-tallet.

¹² HH 1911, s.192.

¹³ Her sitert etter Jensen 1981, s. 261.

med HH i byens åpenhet overfor naturen, men han er spesifikt opptatt av å utnytte det norske landskapets særegenheter direkte i byformingen. Han mener prinsipielt, f.eks. i konkurransen om Hamar (1922), at det er viktig «at landskapets skjønnhet også kan beholdes etter at bebyggelsen er ferdig» - - «i en fast arkitektonisk komposisjon». Karakteristiske drag i landskapet skal kunne gjenoppleves i byens drag. «Målet må være å beherske terrenget slik at man finner fatt i hva der¹⁴ i det er regelmessig eller har tilløp til en regelmessig form og prøver å utnytte dette til i noen utstrekning å bringe inn faste, rolige utkrystalliserte former i byplanen som ellers lett blir et rutineprodukt uten holdning.»¹⁵ Pedersens *aktive* forhold til landskapet er en protest mot slagordet «å følge terrenget».

Både HH og SP var altså sterkt opptatt av forholdet by/naturlandskap, men det er interessante nyanseforskjeller. Særlig kan man merke seg HHs tydeligere sosiale engasjement («for dem som ingen egne haver har») og SPs mer uttalte betoning av det visuelt romlig-formale.

Begge ble naturligvis med tiden noe påvirket av nyere idestrømninger.

1920-tallets nyklassisisme bestyrket vel dem begge i deres egne klassisismer.

Når det gjelder funksjonalismen, ser det ut til at HH for sin del ble inspirert både i retning av høyhus (for eksempel i Rosenkrantzårnet) og et mer ekspresjonistisk formspråk (for eksempel i Enerhaugen-reguleringen). Som reguleringssjef hadde han vel approbert både Lars Backers høyhus på Egertorvet og Erich Mendelsohns buede hjørnefasade i Dronningens gate. Litt spesielt for HH er det at han ble smittet av modernismens teoretiserende avart, en viss scientisme (i generalplanen av 1929).

Også SP ble påvirket av funksjonalismens formspråk, for eksempel i sin Voldsmindebebyggelse i betong i Trondhjem 1937, og i sin bruk av lameller i Trondheim byplan 19xx.

Begge kom imidlertid takket være sin klassisistiske bakgrunn til å bli stående som desiderte «romantikere», mye fordi de ble sterkt forbundet med den barokke *aksedragning*. I et senere avsnitt skal jeg drøfte hvordan dette kom til uttrykk i deres byplanarbeider.

Samfunnsideologier

I 1913 var HH med på å stifte ”Norsk forening for boligreformer”, hvor han ble meget aktiv. På foreningens arrangement på Universitetet i Kristiania i 1916 hvor det deltok over 600 interesserte fra hele landet, og siden i foreningens årbok *Boligsak i by og bygd*, fremsetter han krav om regulering og kontroll av boligmarkedet, *særlig* i tider med balanse mellom etterspørsel og produksjon.¹⁶ HH viser til de elendige boligforholdene i Kristiania dokumentert gjennom dr. Th. Frølich's undersøkelser av barn, som påviser tuberkuløse symptomer hos hele 84 %.¹⁷

¹⁴ På nåtidnorsk må setningen antagelig lyde slik: «...slik at man finner fatt i *hva det er i det som* er regelmessig eller har tilløp til osv.»

¹⁵ SP: «Fremtidens Hamar. Hamar, Vang og Furnes i samarbeid» i *Boligsak i by og bygd*, nr. 10/1922, s. 172—184.

¹⁶ HH: ”Kommunale boligspørsmål”, i *Boligsak i by og bygd*, Bergen 1916, s. 18-25.

¹⁷ Ibid s.167-168.

Hals' innstilling er klar: *tettbebyggelsen må ombyttes med havebyen både av hygieniske, sosiale og økonomiske grunner, og gjennomføringen må fremmes av tre instanser: kommune og/eller stat, de industrielle arbeidsgiverne og de kooperative sammenslutninger.*

En viktig sosial idé hos HH er det *kollektive liv*. Allerede i 1911, året etter hjemkomsten fra USA, ivret han for et større, sosialt boligbyggeri på Vålerenga der i alle fall ett "kompleks" skulle ha et sentralkjøkken for samtlige leiligheter.¹⁸ Og i sin private praksis parallelt med jobben som sekretær (siden våren 1914) i Det kommunale boligtilsyn i Kristiania¹⁹, prosjekterte han kollektivhuset Balders gate 18.²⁰

Hvordan HH utviklet sine kollektivistiske og sosialistiske synspunkter, er uvisst. Sikkert er det iallfall at han både som boligdirektør og reguleringssjef i Oslo så til Sovjet-Samveldet som et håpets land. Til tross for sin optimistiske natur innså han vel mer og mer at de riktige, materielle betingelser og vilje til byutvikling ikke fantes i Oslo. Ikke så rart da at han ble begeistret for den dynamiske utbyggingen av det sosialistiske Moskva! Han var der første gang i 1935 med stipend fra Oslo kommune, og etter sitt besøk nr. 2 i 1937 skrev han boken Moskva i går i dag i morgen, der han utbryter: "- hvilken metamorfose, hvilken utvikling!"²¹. HHs sønn (Harald Hals II) skal overfor Rolf H. Jensen ha uttalt litt nedlatende at faren bare var «salongradikaler»²², men engasjementet for Sovjet var i alle fall så sterkt at HH etter den annen verdenskrig ble første formann i Sambandet Norge-Sovjetunionen.

Også SPs samfunnssyn var i høy grad bestemt av det dramatiske boligspørsmålet i norske byer rundt forrige århundreskifte. Også han var aktivt medlem av Norsk forening for boligreformer, og han gikk i skrifter og taler sterkt inn for en dynamisk, offentlig tomtepolitikk: Kommunene burde (i hemmelighet) skaffe seg tomter mens de ennå ble anvendt til landbruk, «og saa tar de selv den fortjeneste som kommer naar arealet gaar over til å bli byggetomt.»²³

Dette er jo enslags sosialisme, i alle fall ut fra nåtidens ultraliberalistiske betraktningmåte, men antagelig begrenset til å gjelde boligtomter. Generelt synes SP å være grunnleggende kristelig-kapitalistisk-borgerlig, eller kanskje bare pragmatisk: Hvordan skal man eksempelvis ellers tolke hans nærmest postmodernistiske forslag i 1922 til finansiering av ny jernbanestasjon nord for bykjernen i Hamar: at staten der kunne bygge på en billig ny tomt med penger fra salget av den gamle strandtomten til høystbydende, private interessenter?

Litt beundring for Sovjet har jeg hos SP funnet kun i hans referat fra stjernearkitekten Ernst Mays foredrag i Berlin 1931 - - om den storstilte bybyggingen (nye industribyer både som

---

¹⁸ Martinsen, Per David: Erfaringen fra Amerika. Norske arkitekter i USA 1880-1930 - - et glemt kapittel? Eksempler fra remigrantenes arbeider i Oslo. Masteroppgave ved IFIKK, UiO, høst 2008, s. 68.

¹⁹ Opprettet i mars 1911 av Kristiania kommune som en nødsforanstaltning "til avværgelse av boligmangel og fremme av boligforhold".

²⁰ "Fælleskjøkkenhuset" i Balders gate 18, anmeldt i 1914 og ferdigstilt i 1920.

²¹ HH: Moskva - - i går, i dag og i morgen, Oslo 1937, s. 6

²² Fra samtale RHJ-IM i 2012.

²³ Fra et SP-sitat fra ADK 1919, s. 130, gjengitt i Jensen 1981, s. 298.

”knoppskytningsbyer” og båndbyer) og de hundretusener av boliger (både eneboliger og kollektivboliger med tilhørende barnehjem)²⁴.

Det er sterke likheter mellom HHs og SPs engasjementer for boligsaken, men mens HH tilsynelatende ble drevet av en flammende sosialisme, var SPs engasjement antagelig først og fremst bestemt av hans kristne medmenneskelighet og en drøm om borgerlig fordragelighet.

SPs sterke innforlivelse i barokken – helt fra barndommen av i Cicignons plan, og siden for eksempel i Würzburg (hvor han tenkte at her burde han egentlig ha bodd) - - kan lede en til en tanke om at hans idealtypiske samfunn kanskje var enevoldstidens: et samfunn preget av Gud og Kongen, i Trondhjem uttrykt ved et stort kors dannet av Guds store akse fra Domkirken i syd til Munkholmen i det djevelske Nord, og Kongens mektige tverrakse øst-vest. I SPs glødende opptatthet av Cicignon og Versailles manifesteres i alle fall ett sterkt religiøst, eller metafysisk, innslag hos ham: han mener å fornemme *evigheten* i forlengelsen av hovedaksen.

Ideologiene i verkene

På hvilke måter kan vi etterspore, ane eller gjette på influens fra de forskjellige ideologiene i HHs og SPs faglige arbeider?

La oss eksempelvis se hvordan **havebyideologien** opptrer hos de to.

HH fremhevet jo veldig sterkt dens hygieniske fordeler, og han ledet byggingen av Ullevål haveby (eller *haveforstad* for å være korrekt overfor Howards havebyidé). Da Ullevål stod ferdig, syntes han imidlertid det var nok med dette stykke «småborgerlighet». Den mer urbane og kollektivistiske karrébebyggelsen på Lindern, Torshov og Etterstad lå antagelig hans hjerte nærmere. Det er vanskelig å se dette løsrevet fra hans sosialistiske, for ikke å si kristen-*kommunistiske* samfunnsideologi.

SP tegnet også ”havebyer”, for eksempel Lillegården «haveby» (1917) i Trondhjem, og den er ikke engang ”-forstad”. Den er enda mer integrert i bystrukturen enn Ullevål. I likhet med HH prosjekterte SP også urbane blokker i tett bystrøk, for eksempel Ulstadeløkken-kvartalet (1913). For øvrig ga han på NTH leiegårder som studentoppgaver (til kritikk fra sensoren Arne Bjercke).

Det ser likevel ut til at SP hadde en mer positiv innstilling enn HHs til havebybegrepet, ja, til og med om det ble noe utvannet som –forstad. Han nærer en spesiell beundring for idéens far, Ebenezer Howard, som i sin tid hadde tilhørt Christian Science, en amerikansk sekt «som tror at ikke noen ting er umulig.»²⁵ SP kritiserer Howard bare på ett eneste punkt: at han forutbestemmer havebyens vekststopp ved nådde 50 000 innbyggere. Selv foreslår SP i en plan 1919 for Stor-Trondhjem (med 1950 som tidshorisont) en rekke «haveforstæder med sine bicentrer» spredt utover i en halvsirkel med radius 7-8 km og betjent av tre nye forstadsbaner foruten Meråkerbanen.²⁶

²⁴ SP: *Byregulering og boliger. Beretning fra studiereise til Berlin i juni 1931*, Trondheim 1931, 28 s.

²⁵ SP: «Den annen verdenskrig og den nye byplanlegging», dobbeltkronikk i *Aftenposten* 1. og 2.7.1953.

²⁶ Planen er gjengitt hos Jensen 1981, s. 299.

Jeg antar at SPs begeistring for havebyidéen og hans byplanvisjon med grønne haveforsteder kan henge sammen med hans mer kristen-*borgerlige* samfunnssyn, foruten, naturligvis, hans egne barneår i landlige omgivelser.

Hvordan kom de tos **klassisistiske formideologier** til uttrykk?

I et av sine utspill som fersk reguleringsjef i Oslo angriper HH Nationalteatret som en malplassert ”bombe” i Linstows plan. I et reguleringsplanutkast (1928) foreslår han derfor at det ut fra teatrets nordre midtfløy, som ligger i Universitetsplassens midttakse, ”utgår (...) til hver side en søilerække, der begrenser plassens sydside som to armer, der omfavner den og rekkens universitetet i møte”²⁷. Den utvidede plassen, inklusive gatepartiet mellom nordre og søndre del, kalles på planforslaget Forum Scientiae²⁸. I forlengelsen av samme symmetriakse nord for Universitetets Aula, på Tullinløkken, foreslår han en stor ”folkelig møteplass, flaggtogenes, demonstrasjonenes, folketalernes. (...) Forum Populi” med en buet fondvegg på nordsiden av Kristian Augusts gate²⁹. Vi merker den utålmodige, sosialistiske undertonen.

Det samme synes jeg gjelder hans store boligreguleringsplaner, for eksempel Tøyenplanen og Etterstadplanen (1929). Vi vet det ikke, men det er nærliggende å tro at i hver av dem skulle den store hovedaksen antagelig symbolisere det forente folkets latente opprørskraft, foreløpig ulmende i de celle-aktige karréenes tusen hjem. Ingen av disse planene ble realisert etter HHs hjerte, men heldigvis ble det bygd et fragment: det berømte Etterstadkvartalet (tegnet av Jacob Christie Kielland i funkisstil). Det kan gi en fornemmelse av den kolossale kraften som lå i oppslaget for den opprinnelige planen.³⁰

Det må dog nevnes at HH i andre sammenhenger brukte aksens symmetri også i mer gammelromantisk scenografisk form, for eksempel i den berømte Iltrappen (1926-29).

HHs djerve, faglige mål med generalplanen var ellers - - i tillegg til de presserende boligutbyggingsplanene - - å skape en planmessig *helhet for regionen* bestående av Oslo, Aker og Bærum kommuner. Oslo hadde etter HHs mening for lengst *reelt* brutt de formelle grenser og antatt et stort, radiale bymønster à la Stor-Berlin³¹. Han fant det kritisk å måtte begrense analysen til den innsnørte byen. Frustrasjonen over alle de bøyger og vanskeligheter som stod i veien for planen, *kan* ligge bak den noe påfallende snev av *scientisme* i analysene. I alle fall synes undertegnede - - og vel også Jonny Aspen³² - - at mengden av nokså magre diagrammer bare gir et løfte om vitenskapelighet³³, som ikke blir fulgt opp. HH var tilhenger av vitenskap, men i sin grunn-ideologi mente jo HH at

²⁷ S. 21 i HH: ”Byens hjerte” i St.Hallvard 1928 (6. årgang), s. 12-28. Ill. med planer og perspektiver av Ernst Torp.

²⁸ *Ibid* s.14.

²⁹ Det er vel ikke usannsynlig at Nils Slaatto i sin småbarokke utforming av parkanlegget ved teatrets nordside 1987 har vært litt inspirert av Hals.

³⁰ I 1945-46 gikk HH inn for en omarbeidelse av Etterstad-planen med blokker i sikk-sakk-mønster. Sentralaksen gjenfinnes likevel i et gjennomgående parkdrag.

³¹ *Ibid* s. 30.

³² Aspen, Jonny: *Byplanlegging som representasjon: en analyse av Harald Hals' generalplan for Oslo av 1929*, AHO,Oslo, 2003, se for eksempel s. 392.

³³ Arbeidet med analysene kan ha vært tungt å drive igjennom. Eksempelvis forelå først i 1943 geograf Fridtjof Isachsens undersøkelse *Bosteder og arbeidssteder i Oslo*, 108 s., et arbeid initiert av HH i 1937 (se Byggekunst 1943, s. XVI)

byforming til syvende og sist beror på *skjønn*. Uansett forble diagrammene bare demonstrasjoner, siden de ikke ble *brukt* til noe som helst.

Hvilke uttrykk finner vi i SPs aksialanlegg?

I de fleste av hans aksiale komposisjoner med gater og plasser mener jeg det er vanskelig å finne noe mer enn en ganske ren *l'art pour l'art*-holdning. Han bruker simpelthen akse for å følge opp et av de viktigste punkter i sin byplankunst-ABC som går ut på *ikke å "følge terrenget"*, men å utnytte og aksentuere «*landskapets skjønnhet*». Eksempler på dette er aksialanlegget i østre del av Hamar byplan 1922 "fra Godshuset til Solvang skole"³⁴, aksialanlegget i "skjeformen" på Tromsøneserygg mot syd (1922—35)³⁵, og park-aksen over Kirkelandet i Kristiansund (1940)³⁶. Et enkelt, men viktig tilleggsmotiv er som regel *utsikten*: et fjell, en fjordflate eller en fjern ås, med eller uten en subjektiv opplevelse av evigheten.

Hans aller største aksialanlegg, Blindern-aksen (med Nils Holter, 1923), kan *muligens* tillegges en mening utover det rent formale: symboliserer den - - villet eller ikke - - en tro på naturvitenskapenes *enhet*?³⁷

I SPs aksiale plassanlegg i de små bysentrene dominerer imidlertid - - ved siden av utsiktsmotivet - - den "rent" kunstneriske ambisjon, men her, hvor bygningsmassene er tettere og noe mektigere, sniker det seg uvegerlig inn formale konnotasjoner til barokkbyens pompøsitet. Likevel: Å tillegge for eksempel Kaibakken-aksen i Kristiansund noen underliggende drøm om en sosial orden à la enevoldskongens Trondhjem på 1600-tallet, synes altfor søkt. SP mente vel bare ganske enkelt som en moderne, kristen demokrat at byenes institusjonelle tyngdepunkt med rådhus, kirke og banker burde markeres romlig.

Finalen

10. mai 1940, en uke etter tyskernes brannbombing, ble SP hentet til Molde og Kristiansund. Her fikk han i oppdrag å revidere sine byplaner så fort at nye grunnmurer kunne støpes før telen kom i jorden. HH og NALs forslag om åpne konkurranser og utarbeidelse av regionale analyser ble det ingenting av. Antagelig var den lokale motstanden for stor.³⁸

I slutten av juni ble SP anmodet av Gjenreisningsnevnden, Krigsskadetrygden og Arbeidsdepartementet om å skaffe de brente byer og tettsteder nye reguleringsplaner for Statens regning. Ordningen med Brente Steders Regulering (BSR) ble stadfestet av Administrasjonsrådet, og den 1. juli satte SP i gang med 20—30 fagpersoner han fikk utlånt fra forskjellige byplankontorer. Flere planer ble faktisk klare i løpet av august og september.

³⁴ SP: "Fremtidens Hamar. Hamar, Vang og Furnes i samarbeid" i *Boligsak i by og bygd*, 1922, s. 172—184.

³⁵ Plan og perspektiv er gjengitt i Jensen 1981, s. 488.

³⁶ Fig.nr.216 i Tvinnereim: *Det nye Molde*, Volda 1986.

³⁷ HH fører i sin generalplan 1929 Blindernaksen gjennom Frognerparken, over Fredriksberg og ned til en sirkulær plass ved Frognerkilen.

³⁸ Ennå i desember 1940 diskuterte HH og SP pr. brev sine motsatte synspunkter på BSR generelt og «distriktsplanlegging» spesielt. Se "konfidensielt" brev 16.12.1940 (2 ½ side) fra SP til HH, p.t. Sabbatsberg Sykehus, Dr. Saléns avdeling, Stockholm. (HHs arkiv i Riksarkivet).

Rikskommisar Terboven innførte etter hvert en viss formell kontroll. Albert Speer i Berlin ble sågar trukket inn. Reelt fikk BSR imidlertid arbeide videre temmelig selvstendig, og ettersom det led mot slutten, mistet tyskerne interessen for saken fullstendig.

Den 18. juni 1941 grep Terboven diktatorisk inn mot sivile organisasjoner som tok avstand fra nazistisk styring. HH ble avsatt som president i NAL, og erstattet med F.W. Rode. De aller fleste nal'ere meldte seg da ut, men ikke SP og noen av hans medarbeidere i BSR.

På grunn av dette og sin ledelse av BSR frem til frigjøringen ble SP i 1945 av NAL med HH i spissen "fratatt retten til medlemskap" i 3 år³⁹. SP ble dog aldri tiltalt for landssvik. Han mistet riktignok lederjobben i BSR, som ble overtatt av Erik Rolfsen, men han beholdt professoratet ved NTH (til 1953), skjønt boikottet av studentene de første fredsmånedene. Han beholdt også sitt verv som ansvarshavende for Stiftsgårdens bygninger, og spiste middag med Kongen under dennes første besøk i Trondhjem etter krigen.

Høyst sannsynlig mente regjeringen at BSR medførte en slags nødvendig, «administrativ kollaborasjon» (for å bruke et begrep av historikeren Grimnes⁴⁰). Rolfsen hadde arbeidet i BSR på Kristiansund byplan⁴¹ før han i 1943 flyktet til London. Her oppholdt han seg resten av krigen som medarbeider for regjeringen på forsynings- og gjenreisningsspørsmål. Det ligger nær å tro at Rolfsen overfor regjeringen har gått god for at BSR var norsk - - ikke tysk.⁴²

HH kjempet videre for regionale analyser og planer i gjenreisningen. Bl.a. ledet han fra sommeren 1944 til mai 1945 i Stockholm "Den norske bygningstekniske komite" (DBK) bestående av flyktede norske arkitekter og ingeniører - - deriblant Frode Rinnan - - som jobbet i forskjellige sektorer av den svenske "byggningsverdenen". Formålet var å kanalisere nyere svenske teorier og erfaringer hjem til gjenreisningen når det gjaldt spørsmål som "jordpolitikk, planlegging av byer og landsdeler, fellesanlegg til fremme av samfunnsliv og folkehelse, anlegg for barneomsorg, boligbygging sosialt og teknisk m.m."⁴³.

Komiteen hadde minimal støtte fra London (kun til sekretærhjelp). Allerede i april 1944 sendte Erik Rolfsen HH beskjed om at regjeringen "med knapt flertall (har valgt) ikke å opprette noe norsk arkitektkontor i Stockholm"⁴⁴. Først i Oslo 1945--46 fikk komiteen utgitt seks hefter redigert av HH med artikler bl. a. av den ustoppelige Rolfsen (om regionplaner) og den kommunistiske Edvard Heiberg (om tomte- og boligpolitikk og boligsentrer)⁴⁵. I hefte F gir HH en inngående oversikt over planleggingens historie i Norden, Europa og USA. Dessuten gjennomgår han prinsippene for

---

³⁹ HH (president i NAL): Brev 20. november 1945 til medlemmene i Norske Arkitekters Landsforbund: "Ang. oppryddingen". HHs arkiv i Riksarkivet, pakke 8, i konvolutt merket "Papirer fra Stockholm 1944-45".

⁴⁰ Ole Kristian Grimnes definerer fire forskjellige former for kollaborasjon. Se f.eks. s. 16 i Nikolaisen, Steffen: Strålende samhold, Universitetet i Agder, 2012.

⁴¹ Rolfsen hadde klarert dette med Hjemmefronten, fortalte han undertegnede i en samtale 1991.

⁴² Kong Haakon hadde imidlertid allerede i en tale over BBC 26. august 1940 indirekte anerkjent BSR ved å rose Administrasjonsrådet for "et fortrinlig arbeide". Se Einar Østgaards artikkel "Varm takk fra Kongen" i Aftenposten 3.1.2012.

⁴³ HH: "Den norske bygningstekniske komite", Byggekunst 1/1945, s. 36-37.

⁴⁴ Sitat fra Rolfsens brev i HHs arkiv i Riksarkivet.

⁴⁵ HH (red.): Boliger og samfunnsbygg. Erfaringer fra Sverige, Oslo 1946, 274 s.. (Den bygningstekniske komités hefter A - B - C - D - E).

generalplanen, regionplanen og riksplanen med et sterkt håp om ”en videregående sosiologisk og statsøkonomisk forskning” med sikte på ”den enkelte borgers vel og trivsel”⁴⁶.

Den 1.1.1947 overtok Rolfsen stillingen som byplansjef i Oslo.

Sluttstatus

Året 1945 markerer et endepunkt for karrierene til både HH og SP.

Både faglig og politisk fremstår SP som en vinner. Hans borgerlig-demokratisk-pragmatiske og klassisistisk-naturromantiske byplankunst slo igjennom i BSR-planene, og hans allmenne, kristne medmenneskelighet kunne på mange måter gjenfinnes i etterkrigstidens sosialdemokrati (bortsett fra i utenrikspolitikken).

HH ble på flere måter en taper. Hans gamle kongstanke om samtidig planlegning på både kommune-, region- og riksnivå slo ikke igjennom når det gjaldt BSR, og kom i hans levetid heller aldri til realisering i hans egen by, Oslo.⁴⁷ Og med hensyn til estetikken: Selv ikke hans beskjedne ønske om et mer ”soignert” Oslo⁴⁸ kan vel sies å ha blitt overstrømmende innfridd.

Muligens var det aller tyngst for ham at hans kommunistiske drømmer ble fullstendig knust av stormaktspolitikken, men selv etter Norges inntreden i NATO forsvarte han Sambandet Norge-Sovjetunionen.

Felles for HH og SP er styrken og intensiteten i engasjementet, faglig og politisk. Med sin vedvarende konsistens fremstår de begge som ”hel ved”.

På mange måter fikk de både direkte og indirekte betydning for senere, norsk byplanlegning, men det er en annen historie.

IM

---

⁴⁶ HH: Plan og planlegging, Oslo 1946. 139 s. (Den bygningstekniske komités hefter, hefte F).

⁴⁷ I 1934 fremla riktignok HH på vegne av en arbeidsgruppe en felles ”generalplan” for Oslo, Aker og Bærum. I dette pionérprosjektet dominerer kommunikasjonsforholdene (veier, skinnebundet trafikk, havn- og flyplass), men planen tilstreber også moderne sonering i hhv. tettbebygde og åpent bebygde boligstrøk, forretningsstrøk, industristrøk og grøntområder. Gjennomføringen gikk imidlertid meget tregt. Oslo og Aker ble slått sammen først i 1947, og først i 1960 ble det vedtatt en samlet generalplan (eller ”regionplan” à la Hals) for Oslo-området.

⁴⁸ Uttrykt i HH 1933, s. 145.